

gibi o da içki ve eğlenceden vazgeçmedi ve komşularının saldırılarına karşı gereken önlemleri almadı. Bununla birlikte Lü'lü' ile anlaşmazlığa düşen Musul Atabegi İmâdüddin Zengî'nin Özbek'e sığınmasından İldenizliler'in o günlerde hâlâ güç ve itibar sahibi oldukları anlaşılmaktadır (İbnü'l-Esîr, XII, 411; İbn Vâsıl, IV, 115). Özbek, 621'de (1224) İran'ı istilâ eden Cengiz Han'dan kaçan Hârizmliler'i önce himayesine aldı; fakat sonra Moğollar'ın baskısı üzerine onları teslim mecbur kaldı. Ertesi yıl Gürcüler'in Azerbaycan'ı istilâ girişimi henüz yeni savuşturulmuşken Hârizmşahlar tehlikesi baş gösterdi. Özbek, korkusundan Tebriz'in idaresini karısı Melike Hatun'a bırakarak Gence'ye kaçtı. Celâleddin Hârizmşah şehri ele geçirip devletin merkezi yaptı ve -bazı rivayetlere göre kocasından boş düştüğünü var sayarak- II. Tuğrul'un kızı olan Melike Hatun ile evlendi. Özbek ise bu onur kırıcı durum karşısında sığındığı Alıncak Kalesi'nde üzüntüsünden öldü (Nesevî, s. 118-119; İbnü'l-Esîr, XII, 436). Özbek'in yerine Celâleddin Hârizmşah'ın onayı ile, sağır ve dilsiz olduğu için "Hâmûş" lakabıyla anılan tek oğlu II. Kızılarslan geçmişse de (Nesevî, s. 129-130) hânedan Özbek'in ölümüyle fiilen tarihe karışmıştır.

Gürcü saldırılarına karşı müslümanların müdafaaasını üstlenmiş olan İldenizliler Azerbaycan'ın iktisadî, içtimalî, siyasî ve medenî hayatında önemli rol oynamışlar, ticaret, sanat, ilim ve medeniyetin yükselmesine uygun bir ortam hazırlamışlardır. Atabegler (özellikle İldeniz) âlim, edip ve şairleri himaye etmişler, Nahçıvan, Tebriz ve Hemedan gibi şehirleri mimari eserlerle süsleyip önemli birer ilim, sanat ve medeniyet merkezi haline getirmişlerdir. İldenizli sarayının büyük şairlerinden bazıları şunlardır: Esîrüddin Ahsîkesî, Mücîrüddîn-i Beylekânî, Zahîr-i Fâryâbî, Nizâmî-i Gencevî, Kıvâmî, Mutarrizî, Yûsuf Fuzûlî, İmâdüddin Gaznevî ve Şefrûh İsfahânî. Dönemin mimarisine örnek oluşturan en görkemli eser Nahçıvan'daki Mümine Hatun Türbesi'dir.

İLDENİZLİLER (Azerbaycan Atabegleri)

Şemseddin İldeniz	(543/1148)
Nusretüddin Cihan Pehlivan	
Muhammed	(571/1175)
Muzafferüddin Kızılarslan Osman	(581/1186)
Kutluğ İnanç	(588/1192)
Nusretüddin Ebû Bekir	(591/1195)
Muzafferüddin Özbek	(607-622/1210-1225)

BİBLİYOGRAFYA :

Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), bk. İndeks; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), bk. İndeks; Nesevî, *Siretü's-Sultân Celâleddin Mengübirî* (nşr. O. Houdas), Paris 1891, s. 15-17, 118-119, 129-130; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI-XII, tür.yer.; Bündârî, *Târihu devleti Âli Selcûk*, Beyrut 1400/1980, tür.yer.; İbn Vâsıl, *Müferri-cü'l-kürûb*, II, 92, 122, 220, 225; IV, 47-48, 110-115, 132-135, 147-151, 207, 208, 317; Reşidüddin, *Câmi'u't-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, bk. İndeks; Müstevfî, *Târih-i Güzide* (Nevâî), bk. İndeks; Mîrhând, *Rauzatü's-şafa'*, IV-VI, tür.yer.; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme* (haz. Erdoğan Merçil), I-II, İstanbul 1977, bk. İndeks; Hüseyin Alyarı, *Azerbaycan Atabegleri (İldenizogulları) 1146-1225* (doktora tezi, 1966), İÜ Ed. Fak., tür.yer.; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World", *CHIr.*, V, 167-171; a.mlf., *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 155-156; a.mlf., "İldenizids or Eldiguzids", *El²* (İng.), III, 1110-1113; a.mlf., "Özbek", a.e., VIII, 234-235; Zambaur, *Manuel*, s. 231; Ziya M. Bünyatov, *Azerbaycan Atabegleri Tarihi*, Bakü 1985, tür.yer.; a.mlf., "Azerbaycan'da Atabegler Devrinde Kültürel Hayat", *TDA*, sy. 101 (1996), s. 47-52; Erdoğan Merçil, "İldenizliler (Azerbaycan Atabegleri)", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1988, VIII, 81-110; Vardan, "Türk Fütühâtı Tarihi", *Tarih Semineri Dergisi*, I, İstanbul 1937, s. 201, 205-206, 208-209; Mükrimin Halil Yınanç, "Arslan-Şah", *İA*, I, 610-615; Mirza Bala, "İldeniz", a.e., V/2, s. 961-964; a.mlf., "İldeniz", *El²* (İng.), III, 1110; Faruk Sümer, "Kızıl Arslan", *İA*, VI, 787-789; a.mlf., "Pehlivan", a.e., IX, 545-548; a.mlf., "Arslanşah b. Tuğrul", *DİA*, III, 404-406; V. Minorsky, "Özbek", *İA*, IX, 488-490; İbrahim Kafesoğlu, "Tekiş", a.e., XII/1, s. 136-138; Mehmet Altay Köymen, "Tuğrul II.", a.e., XII/2, s. 19-25; "Eldekezler Devleti (1136-1225)", *Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası*, Bakü 1980, IV, 5-6; Abdülkerim Özyadın, "Ahmedîliler", *DİA*, II, 168-169; Faruk Sümer, "Arslanşah b. Tuğrul", a.g.e., III, 40; Ebü'l-Fazl Hatîbî, "Atâbegân-ı Âzerbâyçân", *DMBİ*, VI, 483-490.

GÜLAY ÖĞÜN BEZER

İLEK

(bk. İLİG).

İLELÜ'İ-HADİS

(علم الحديث)

Hadislerin sıhhatini zedeleyen kusurları inceleyen disiplin.

Sözlükte "sebep, hastalık ve kusur" gibi anlamlara gelen **illet** (çoğulu **ilel**), hadis ilminde terim olarak "genellikle ilk bakışta farkedilmeyen ve hadisin sıhhatini zedeleyen kusur" demektir. Hadis ilminin bu kusurları inceleyen alt disiplinine "ilelü'l-hadîs", illeti tesbit işlemine "ta'îl" ya da

"i'lâl", illetli hadise "muall", "ma'lûl" veya "muall" denir (bk. MUALLEL).

İlet, râvilerin hâfıza zayıflığı gibi beşerî kusurlarının yanı sıra rivayet sırasında yaptıkları tahrif ve ziyade gibi hatalardan veya aşırı kısaltma ve özetleme (ihtisar) gibi kasıtlı tasarruflarından kaynaklanır. Râvideki vehim kusuru ile yakından ilişkili olan illet, bu tür hataları gösteren illel kitaplarında genellikle "vehime", "ah-tae" ve "galita" gibi fiiller kullanılarak açıklanır (bk. VEHİM).

İlet güvenilir (sika) râvilerin rivayetlerinde bulunabileceği gibi zayıf râvilerin rivayetlerinde de olabilir. Zayıf râviler karşısında daha dikkatli olduğu halde, sika bir râviye duyulan güven bazan yanıltıcı olabilir. Bu durum güvenilir râvilerin hatasını tesbit etmeyi daha değerli hale getirir. İlelü'l-hadîs disiplini, sika râvilerin hatalarını bulmadaki işlevi bakımından daha önemlidir ve literatürde bu yönüne daha fazla dikkat çekilir.

Hadisin sıhhatine zedeleyen zâhirî kusurlara göre daha zor farkedildiği için illet denilince genellikle gizli kusurlar anlaşıl-mış ve sahih hadisin tanımında illetin bu yönü öne çıkarılmış olsa da ilelü'l-hadîs disiplini açık-gizli bütün kusurları kapsayacak bir muhtevaya sahiptir.

İlet rivayetinin sened ya da metin kısmında bulunabilir; fakat illel kitaplarındaki örnekler genelde senedle ilgilidir. Hadis usulünde inkıtâ, tahrif, kalb ve idrâc gibi özel terimlerle anılan kusurlara illel kitaplarında yer verilmesi, illetin bunların hepsini kapsayan üst kavram olarak görüldüğüne işaret eder. En sık karşılaşılan illet türleri, muttasıl olmayan hadisin muttasıl nakledilmesi, merfû olmayan hadisin merfû nakledilmesi ve isnaddaki râvinin yerine başka bir râvinin zikredilmesidir. Meselâ Hz. Osman'a ait olan, "İçkiden sakınız, çünkü o kötülüklerin anasıdır" sözü (mekuf hadis) hatalı biçimde Hz. Peygamber'e izâfe edilmiştir. Dolayısıyla bu hadisin merfû rivayeti illetli, mekuf rivayeti sahihtir (İbn Ebû Hâtim, III, 11; Dârekutnî, III, 41-42). Bir hadisin senedinin başka bir hadisin metnine iliştilmesi, râvinin hadis öğrendiği hocasına aslında ondan işitmediği bir hadisi nisbet etmesi, senedi çok meşhur olmayan bir hadisin meşhur ve yaygın olan bir tarikle nakledilmesi, hadisin Hz. Peygamber'in sözüne benzemeyip onun nezahetine uygun düşmemesi diğer bazı illet türleridir. Bazı illetler hadisin sıhhatini tamamen ortadan kaldırırken bazıları yalnızca senedi yahut metni zedeler. İletin özellikle metinle ilgili

olduğu durumlarda hadisten çıkan fikhî hükümler de bundan etkilenebilmektedir.

Bir hadisin sahih sayılması için illetli olmaması gerektiği, sahih hadisin tanımında belirtilen önemli bir unsurdur. Bu yüzden hadis âlimleri illet araştırmalarına büyük özen göstermişlerdir. Erken dönem hadis âlimlerinden Abdurrahman b. Mehdî'nin "Bilmediğim yirmi hadis yazmaktansa elimdeki tek bir hadisin illetini öğrenmeyi tercih ederim" sözü bu hususu vurgular (İbn Ebû Hâtim, I, 123-124).

İletli tesbit etmenin başlıca yolu rivayetlerin karşılaştırılmasıdır. "Muâraza", "mukârene", "muvâzene" ve "sebr" gibi isimlerle anılan bu karşılaştırma sırasında bir hadisin bütün farklı rivayetleri (tarikler) bir araya getirilir ve râvilerin zabt durumu da dikkate alınarak değerlendirme yapılır. Erken dönem hadis âlimlerinden Abdullah b. Mübârek, "Hadisin sahih olup olmadığını anlamak istiyorsan onu diğer hadislerle karşılaştı" diyerek ana hatlarıyla bu yöneme işaret etmiştir (Hatîb el-Bağdâdî, s. 426). Karşılaştırma sonrasında ortaya çıkan teferrüd veya muhalefet gibi kusurlar, illetin bulunma ihtimalini arttıran unsurlardır. Karşılaştırma işleminde râvilerin sayısal çokluğu yahut hadis ilmindeki şöhretleri ve zabt açısından durumları dikkate alınarak bazı prensipler geliştirilmiş olsa da tek bir kriterden hareketle hüküm verilmemiş, her bir rivayeti çevreleyen özgün karînelere dikkat edilmiştir. İletli tesbit edecek olan kişinin ezber kuvveti, hadislere aşinalığı, sezgileri, kavrayış ve tecrübesi önemli olmakla birlikte bunlar illet tesbitinin yöntemini değil ancak başlangıç aşamasını oluşturur.

İsnad ve metinle ilgili hassas incelemeler yapmayı gerektiren ilelül'-hadîs disiplini, hadis ilminde en yetkin seviyeye ulaşan âlimlerin üstesinden gelebileceği bir alandır. Hadislerin farklı coğrafyalara ait olan tariklerini, hoca-talebe münasebetlerini, senedler için kritik önem arzeden şahsiyetleri (medâr) ve konularına göre rivayetleri iyi bilmek, ilelül'-hadîs uzmanında aranan özelliklerdendir. Hadis râvilerinin araştırılması (ricâl tenkidi) konusunda önemli bir yere sahip olan Şu'be b. Haccâc, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medîni, Ahmed b. Hanbel ve Dârekutnî gibi isimler illet bilgisiyile de öne çıkmışlardır. Bu durum ilelül'-hadîs ile cerh ve ta'dîl disiplini arasındaki sıkı irtibatı gösterir. Cerh ve ta'dilde râviler genel mânada güvenilir olup olmamaları bakımından incelenirken, ilelül'-hadîste zayıf râvilerin yanı

sıra güvenilir râviler de zabt durumlarına göre mukayeseli olarak incelenir ve hataya düştükleri rivayetler belirlenir. Dolayısıyla ilelül'-hadîs, cerh ve ta'dîl uzmanlığının ötesinde bir bilgi birikimi ve tecrübe gerektirir (bk. CERH ve TA'DÎL).

Erken dönemlerde özellikle ricâl tenkidinde öne çıkan hadis âlimleri rivayetlerdeki kusurlara işaret ederken, anlamları ve kapsamları henüz yerleşmemiş birtakım tabirlerle maksatlarını ifade etmişlerdir. Bunlardan bazıları hadis usulünün sonraki aşamalarında yerleşik hale gelip tanımlanan, zayıf hadislerle ilgili terimlere karşılık gelmektedir. Meselâ şâz, münker, maktûb, müdrec ve ziyâdetü's-sika gibi genellikle tesbiti zor kusurlara işaret eden terimler illetle de alakalı olup bu tür hadislerle örnek olarak verilen rivayetlerin çoğu aynı zamanda muallel sayılabilir.

Literatür. İletinin geniş kapsamı sebebiyle hadis tenkidine dair hemen her çalışmada ilelül'-hadîsle ilgili yönler bulunmak mümkündür. En genel anlamıyla ricâl, daha özelde cerh ve ta'dîl eserleri bazı açılardan bakıldığında aynı zamanda ilelül'-hadîs kaynaklarıdır. Cerh ve ta'dîl literatürünün bir alt başlığını oluşturan zayıf râvilerle (duafâ) ilgili kitaplar, râviler hakkında bilgi verirken rivayetlerdeki illetlere de işaret ederler (bk. DUAFÂ ve METRÛKÎN). Çeşitli râviler ve rivayetlerle ilgili sorulara verilen cevapların derlendiği suâlât türü eserler de ilel hakkında bilgi içeren kaynaklardır.

Özellikle ilel konusunda kaleme alınmış eserlerin standart bir türü ve kapsamı yoktur. Bunlar bazan bir şahsın (meselâ Zührlî'nin 'İlelü hadîsi'z-Zührî'si) bazan da bir kitabın rivayetlerini esas alarak yazılabilir. Ya'kûb b. Şeybe'nin günümüze çok küçük bir bölümü ulaşan *el-Müsned*'indeki gibi, müsned tertibinde derlenen hadislerin illetlerine işaret eden eserler de mevcuttur.

İlelül'-hadîs literatürünün günümüze ulaşmış örnekleri yazıldıkları dönem ve muhtevaları itibariyle üç grupta incelenebilir. III. (IX.) yüzyılda *Kütüb-i Sitte* müellifleri veya hocaları tarafından kaleme alınan metinler literatürün ilk safhasını oluşturur. Bu eserlerde ilel hakkındaki notlar, râvileri tanıtır ve ta'dîl açısından değerlendiren kısımlarla birlikte. Bazıları suâlât türünden olan bu metinleri, müstakil ilel eserleri olmaktan çok hadis tenkidini konu edinen ve ilel konusuna da yer veren çalışmalar olarak değerlendirmek daha uygundur. Meselâ Yahyâ b. Maîn'in *et-Târîh* ve *Ma'rîfetü'r-ricâl* gibi suâlât

türü eserlerinde ilel hakkında yoğun bilgi mevcuttur. Bu alanda önde gelen ve birden fazla eser kaleme almış olan Ali b. Medîni *Kitâbü'l-İlel*'inde, farklı bölgelerde hadis rivayetinde öne çıkan şahsiyetleri tesbit eder ve sahâbe tabakasından itibaren en güvenilir rivayet tariklerini belirlemeye çalışır. Böylece ilelin tesbitinde büyük önem arzeden tariklerin mukayesesi için bir alt yapı oluşturur. Ahmed b. Hanbel'e oğulları ve talebeli tarafından yöneltilen ricâl ve ilel hakkındaki soruların cevaplarını içeren *Kitâbü'l-İlel** de bu alanın önemli bir kaynağıdır. Müslim b. Haccâc'ın *Kitâbü't-Temyiz*'i râvilerin yanlışları yüzünden hatalı nakledilmiş, çoğunluğu muallel sayılabilecek örnekler sunar ve bu hataların nasıl belirlendiğini izah eder. Tirmizî'nin *el-İlelü'l-kebir*'i büyük ölçüde Buhârî'nin çeşitli hadisler ve râviler hakkındaki görüşlerinden oluşur. 'İlelü's-şagîr diye de bilinen *Kitâbü'l-İlel** ise Tirmizî'nin *el-Câmî*'inin son bölümü olup hadis münekkitlerinin tenkit gerekçelerini ortaya koymasından bakımından *Kitâbü't-Temyiz*'e benzemektedir, ancak ilelül'-hadîsle ilgisi yukarıdaki çalışmalara nazaran sınırlı kalmaktadır.

İlel literatürünün ikinci grubunda, ilk gruptakilerden yaklaşık bir yüzyıl sonra kaleme alınan İbn Ebû Hâtim'in 'İlelü'l-hadîs' ile Dârekutnî'nin *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*'si gibi eserler yer alır. Bunlar illet konusunu merkeze almaları ve öncekilerden daha düzenli olmaları yönüyle literatürün en temel kaynakları haline gelmiştir. İbn Ebû Hâtim, babası Ebû Hâtim ile hocası Ebû Zür'a'ya sorduğu 2840 hadis veya mesele hakkındaki sorularına aldığı cevapları derlediği ve hadislerin konularına (fıkıh babları) göre tertip ettiği eserinde neredeyse her türden illete örnek verdiği gibi farklı rivayet tarikleri arasında yapılmış mukayeselere de yer verir. Rivayetler hakkında ulaştığı kanaatleri râvilerin genel cerh ve ta'dîl durumlarıyla irtibatlı olarak aktarır. Eser Şemseddin İbn Abdülhâdî tarafından şerh edilmiştir (*Şerhu 'İleli İbn Ebî Hâtim*, nşr. Mustafa Ebû'l-Gayt – İbrâhim Fehmî, Kahire 1422/2002). Dârekutnî'nin 4128 hadisle ilgili görüşlerinin Berkânî tarafından kaydedilmesi suretiyle ve müsned tertibinde yazılmış olan *el-İlelü'l-vâride* ise İbn Ebû Hâtim'in eserine nazaran daha geniş kapsamlıdır. Dârekutnî mukayese yöntemiyle bu hadislerin sahih ve zayıf tariklerini belirler.

İlel literatürünün geç (müteahhirîn) dönemini temsil eden üçüncü grupta VI. (XII.) asırdan Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ile

VIII. (XIV.) asırdan İbn Receb el-Hanbelî'ye ait iki eser öne çıkar. İbnü'l-Cevzî'nin *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-eḥādîşî'l-vâhiye* adlı eseri başlıkları, konuları işleyiş tarzı ve içerdiği hadisler bakımından yine kendisine ait *Kitâbü'l-Mevzû'ât'a* benzemektedir. 1579 hadis rivayetine yer veren İbnü'l-Cevzî, illetleri tesbit ederken erken dönem ilel müelliflerinin yanı sıra Nesâî, İbn Hibbân, İbn Adî ve Hatîb el-Bağdâdî gibi isimlerin görüşlerine de yer verir. İbnü'l-Cevzî'nin bu eseri üzerine Zehebî bir muhtasar kaleme almıştır (*Telḥîşu Kitâbi'l-İleli'l-mütenâhiye*, nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm b. Muhammed, Riyad 1419/1998). İbn Receb el-Hanbelî ise Tirmizî'nin *el-Câmi'*ine şerh yazarken bunun bir parçası olarak ilel bölümünü de şerhetmiştir. Onun Tirmizî şerhinin tamamına yakını kayıp olmasına rağmen ilel üzerine yazdığı bu kısım mevcuttur ve *Şerḥu 'İleli't-Tirmizî* adıyla basılmıştır. İbn Receb el-Hanbelî burada şerhin yanı sıra ilelü'l-hadîs hakkında birtakım küllî kaideler ve faydalı bilgiler de verir. Güvenilir râvilerin kendi aralarındaki mertebeleri ve belirli durumlara bağlı olarak haklarında nisbî cerh ve ta'dîl değerlendirmesi yapılmış râviler kitapta genişçe ele alınan konulardandır. Önceki dönemlerin tenkit anlayışını başarılı biçimde aktaran İbn Receb el-Hanbelî'nin eseri aynı zamanda müteahhirîn döneminde önemli giderek artan küllî düşünme biçimini ilel konusu özelinde ortaya koymasıyla da kıymetlidir. İlelü'l-hadîs disiplinini nazarı ve tatbikî yönlerini dengeli biçimde vermesi eserin bir diğer özelliğidir.

Çağdaş dönemde Arapça'da çok zengin bir ilelü'l-hadîs literatürü teşekkül etmiştir. Özellikle son yirmi yılda gelişen hadis tenkidine dair ilmî araştırma ve tartışmaların merkezinde çoğu zaman ilel konusu bulunur (bir kısmı bibliyografyada zikredilen Arapça ilel literatürünün topluca görmek için bk. Dârekutnî, neşreden için giriş, I, 47-56; İbrâhîm b. es-Siddîk, I, 68-89; Fahl, I, 54-69; Brown, s. 38-41). Türkçe ilel literatürü için de şu örnekler verilebilir: Kudret Karaçam, *İlel Edebiyatı ve Kuralları* (yüksek lisans tezi, 2004, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Rahile Yılmaz, *İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin İlelü'l-Hadîs Adlı Eserinde Vasledilmekle İletli Saydığı Mürsel Rivayetler* (yüksek lisans tezi, 2008, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Muhittin Düzenli, *Hadislerde Gizli Kusurlar: İlet ve Şâz* (İstanbul 2016); a.mlf., "Bir Tenkit Terimi Olarak "Sülûkü'l-Câdde" (İslâm Araştırmaları Dergisi, sy. 30 [2013], s. 1-23); Ömer Faruk Akpınar, *Rivayet Asrında İlet -Bezzâr*

Örneği- (doktora tezi, 2018, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Ayşe Güler, *İlet Sebebi Olarak Teferrüd -el-İlelü'l-Kebîr Özelinde-* (yüksek lisans tezi, 2018, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Yavuz Köktaş, "Müslim'in *Sahîh*'ine Yapılan En Eski Tenkid: Ebu'l-Fadl el-Herevî'nin *İlelü'l-ahādîs fi Kitâbi's-Sahîh li-Müslim* Adlı Eserinin Takdim ve Tercümesi" (*Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V/3 [2005], s. 29-56).

BİBLİYOGRAFYA :

Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, I-IV, tür.yer.; İbn Ebû Hâtim, *'İlelü'l-hadîs* (nşr. Ebû Ya'kûb Neş'et b. Kemâl el-Misrî), Kahire 1423/2003, I-IV; Dârekutnî, *el-İlel* (nşr. Mahfûzürrahman Zeynullah es-Silefî), Riyad 1405-16/1985-96, I-XI; Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadîs* (nşr. Ahmed b. Fâris es-Sellûm), Beyrut 1424/2003, s. 359-375; Ebû Ya'lâ el-Hallî, *el-İrşâd fi ma'rîfeti 'ulemâ'l-hadîs* (nşr. M. Saîd b. Ömer İdrîs), Riyad 1409/1989, I, 160-163; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmî'*, Beyrut 1424/2003, s. 353, 425-427; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-eḥādîşî'l-vâhiye* (nşr. Halîl el-Meys), Beyrut 1424/2003, I-II; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, s. 89-93, 102; İbn Receb, *Şerḥu 'İleli't-Tirmizî* (nşr. Nûreddin İtr), Dimaşk 1440/2019, I-II; Zeynüddin el-İrâkî, *et-Taḥyîd ve'l-izâh* (İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs* içinde, nşr. Tânk b. Avazullah), Riyad-Kahire 1429/2008, III, 161-254; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh* (İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs* içinde, nşr. Tânk b. Avazullah), Riyad-Kahire 1429/2008, III, 161-254; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Muhammed Avvâme), Medine-Cidde 1437/2016, III, 341-383; Hammâm Abdurrahîm Saîd, *el-İlel fi'l-hadîs: Dirâse menhecîyye fi ḍav'î Şerḥi 'İleli't-Tirmizî li'İbn Receb el-Hanbelî*, Amman 1400/1980; İbrâhîm b. es-Siddîk, *'İlmü 'ileli'l-hadîs min hilâli kitâbi Beyâni'l-vehm ve'l-ihâm el-vâkı'ayn fi kitâbi'l-Aḥkâm li-Ebi'l-Ḥasan İbni'l-Kaṭṭân el-Fâsî*, Rabat 1415/1995, I-II; Hamza Abdullah el-Melîbârî, *el-Hadîşü'l-ma'lûl: Kavâ'id ve ḍavâbiṭ*, Beyrut 1416/1996; Nûreddin İtr, *Menhecü'n-naḥd fi 'ulûmi'l-hadîs*, Dimaşk 1418/1997, s. 447-454; Mâhir Yâsin el-Fahl, *Eşerü 'ileli'l-hadîs fi ihtilâfi'l-fukahâ'*, Amman 1420/2000; a.mlf., *el-Câmi' fi'l-ilel ve'l-fevâ'id*, Demmâm 1431, I-V; Ali b. Abdullah es-Sayyâh, *Cühûdü'l-muḥaddîşîn fi beyâni 'ileli'l-hadîs*, Riyad 1425; Ebû Süfyân Mustafa Bâhû, *el-İlle ve ecnâsühâ 'inde'l-muḥaddîşîn*, Tanta 1426/2005; M. Mücîr el-Hatîb, *Ma'rîfetü medâri'l-İsnâd ve beyânü mekânatihi fi 'ilmi 'ileli'l-hadîs*, Riyad 1428/2007, I, 177-556; İbrâhîm b. Abdullah el-Lâhim, *Muḳârenetü'l-merviyât*, Beyrut 1433/2012, I-II; Ahmed Ma'bed Abdülkerîm – M. Nasr ed-Desûkî el-Lebbân, *'İlelü'l-hadîs beyne'l-ḳavâ'idî'n-naẓariyye ve'l-tatbîkî'l-amelî*, Kahire 1437/2015; Abdülğani M. Nâdir Addâ, *el-Karâ'in ve eşeruhâ fi ta'lîli'l-eḥādîs*, Beyrut 1438/2017; Hüseyin Sâmî Şîr Ali, *'İlmü 'ileli'l-hadîs: 'İlelü'l-esânîd*, Beyrut 1438/2017; J. Brown, "Critical Rigor vs. Juridical Pragmatism: How Legal Theorists and Ḥadîth Scholars Approached the Backgrowth of İsnâd in the Genre of 'İlal al-Ḥadîth", *Islamic Law and Society*, XIV/1, Leiden 2007, s. 1-41.

MUSTAFA MACİT KARAGÖZOĞLU

İLERİ

(إلیری)

1919-1924 yılları arasında
İstanbul'da yayımlanan
günlük siyasî gazete.

Celâl Nuri'nin (İleri), 1 Kânunusâni 1334'te (1 Ocak 1918) İstanbul'da çıkarılmaya başladığı *Âtî* gazetesi, 10 Şubat 1335 (1919) tarihli 393. sayısında yayımlanan "Matbuata Kelepçe Vuruluyor" başlıklı imzasız bir yazı ve Celâl Nuri'nin Sadrazam Ahmed Paşa kabinesini tenkit eden başyazısı sebebiyle aynı gün süresiz olarak kapatılmışsa da ertesi günden itibaren *İleri* adıyla çıkmaya başlamıştır. *İleri* 10 Mart 1336 (1920) tarihinde kapatılınca *Ahvâl* adıyla yayımını sürdürmüş, İstanbul'un İtilâf devletlerince işgali günlerinde yayımı durdurulunca da tekrar *İleri* adıyla yayımına devam etmiştir. *İleri* gazetesinde yer alan fikir yazılarının daha çok I. Dünya Savaşı, Rus İnkılabı, Mütareke, Millî Mücadele, I. Büyük Millet Meclisi, saltanatın kaldırılması, Lozan Antlaşması, Cumhuriyet'in ilânı ve hilâfetin kaldırılması konularında yoğunlaştığı görülmektedir.

Mondros Mütarekesi'ni takip eden aylarda Celâl Nuri, Batılı bir devletin mandasını kabul etme fikrini şiddetle reddederek bu konuda hazırladığı lâyhada tarafsız devletlerden Türkiye'nin sınırlarını çizmelerini istemiş, kanun teklif etme hakkına sahip bir Meclis-i A'yân kurulmasını, bu meclisin bir kısım üyelerinin memleketin seçkin şahsiyetlerinden, diğer bir kısmının da düvel-i muazzamanın tavsiye edeceği yabancı devletlerden seçilip padişah tarafından tayin edilmesini teklif etmiştir (*İleri*, 1 Ağustos 1335).

Kuvâ-yi Milliye karşısındaki tavri başlangıçta açık olmayan gazetede Celâl Nuri'nin "Sivas Kongresi Hey'et-i Temsilîyyesi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne" (*İleri*, 12 Teşrînievvel 1335) başlıklı yazısından itibaren Kuvâ-yi Milliye desteklenmeye başlanır. Bununla beraber Kuvâ-yi Milliye'nin görevinin muvakkat olduğu da vurgulanır. İstanbul'un işgal edilmesi (16 Mart 1920) ve Celâl Nuri'nin tutuklanıp Malta'ya sürülmesinden sonra *İleri* bazan kapanarak, bazan da ismini değiştirerek yayımını sürdürmeye çalışır. 3 Kasım 1921'de sürgünden dönen Celâl Nuri Ankara'ya geçer ve Gelibolu mebusu sıfatıyla I. Büyük Millet Meclisi'ne katılır. Bu tarihten itibaren de *İleri* Millî Mücadele'nin âdeta sözcüsü olur. Celâl Nu-